

nacional'nyj un-t im. I. I. Mechnykova. – O., 2008. – 18 s. ta in.

13. Rozumnyj M. Politychnyj vybir Ukraїny / M. Rozumnyj. – K. : Smoloskyp, 1999. – 118 s.

14. Stanovlennja vladnyh struktur v Ukraїni (1991–1996) / redkol.: O. Garan', V. Kulyk, O. Majboroda. – K. : CPA "Den", 1997. – 178 s.

15. Tyskyj M. G. Istoriya vynyknennja Narodnogo Ruhu na Volyni / M. G. Tyskyj. – Luc'k: Inicial, 2001. – 255 s.

Derevynskyi V. F., doctor of historical sciences, associate professor, department of political science, Kyiv National University of construction and architecture (Ukraine, Kyiv), vasyldr@ukr.net

Review historiography of question regarding V. Chornovil activities in People's Movement of Ukraine

The article aims to analyze the historiographical contribution of scientists to study the public and political and statesman Ukraine V. Chornovil. In this article analyzed the publication covering the activities of Chornovil in People's Movement of Ukraine (1989–1999 years). From participation Chornovil in the establishment Rukh as public and political organization Rukh and to the last years V. Chornovil activities as chairman of the party NRU. The methodological basis of study served a concrete historical, comparative, historical and analytical methods. Used principles of objectivity, historicism, multifactorial. In the conclusions states that among of different aspects of activity of V. Chornovil most investigated his contribution to the establishment and development of NRU. However, there are many issues on the history of the NRU that require further research.

Keywords: V. Chornovil, historiography, NRU, books, proceedings.

Деревинский В. Ф., доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры политических наук, Киевский национальный университет строительства и архитектуры (Украина, Киев), vasyldr@ukr.net

Обзор историографии вопроса о деятельности В. Чорновила в Народном Рухе Украины

Целью статьи является проанализировать историографический вклад ученых по изучению деятельности известного общественно-политического и государственного деятеля Украины Вячеслава Чорновила. В ней сделан анализ публикаций, в которых рассмотрена деятельность В. Чорновила в составе Народного Руха Украины. От участия В. Чорновила в создании НРУ как общественно-политической организации РУХ и до последних лет пребывания В. Чорновила на должности председателя политической партии НРУ. Методологической основой исследования послужил конкретно-исторический, сравнительный и историко-аналитический методы. Использованы принципы объективности, историзма, многофакторности. В выводах отмечается, что среди различных аспектов деятельности В. Чорновила наиболее изучено его вклад в становление и развитие НРУ. Однако существует немало вопросов к истории НРУ, которые требуют дальнейшего исследования.

Ключевые слова: В. Чорновил, историография, НРУ, книги, труды.

* * *

УДК 94:930.2:271.222(470+571)–86“16/19”

Панарин О. Є.
аспірант, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), o.panarin@ukr.net

“Полное собрание законов Российской империи” як джерело вивчення міграції російських старообрядців

Метою статті є проаналізувати “Полное собрание законов Российской империи” як джерело для дослідження міграційних процесів російських старообрядців. Визначити інформативність цього джерела, прослідкувати основні напрямки переселень старообрядців за допомогою документів, що ввійшли до зібрання. Охарактеризувати політику щодо старообрядців та її вплив на міграційні процеси, які зафіксовані державними актами. Простежити зміну у характері переселень старообрядців, акцентуючи увагу на процесах добровільної міграції та примусового переселення, а також використання державою старообрядців у заселення необжитих та приєднаних земель.

Ключові слова: старообрядництво, старовіри, міграція, переселення, “Полное собрание законов Российской империи”.

Розвиток історичної науки, плюралізм поглядів та наукових шкіл знайшов своє відображення у відродженні зацікавленості до вивчення історії Церкви та релігійних організацій. В контексті цих зрушень помітним стає інтерес до такого явища як

старообрядництво*, або як його часто іменувала офіційна Церква – “розкол”†. Без сумніву, старообрядництво є невід’ємною складовою російського культурного та церковного життя сьогодні. Збережена ними самобутня культура знайшла прихисток від гонін у багатьох кутках світу, ставши надбанням всесвітньої історії.

Актуальність вивчення старообрядництва підтверджується зростанням кількості наукових праць з даної тематики як в Україні так і на батьківщині цього явища – в Росії. Проте у спрямованості історичних дослідженнях спостерігаються певні відмінності. Вітчизняні історики зосереджують увагу на з’ясуванні істинних причин переслідування та переселення старовірів [1; 2; 3], російські ж дослідники вивчають переважно культурні надбання старовірів та особливості їхньої ідеології [4; 5; 6].

Старообрядництво нерозривно пов’язане з таким явищем як переселення та міграція. Гоніння, які здійснювались проти прихильників дониконівського церковного чину, супроводжували їх життя протягом декількох століть. Втеча, та пошук більш захищених від російської влади та Православної Церкви місць змушували старовірів мігрувати. Ці процеси охопили як території власне російської держави так і вийшли далеко за її кордони.

Протягом всього часу існування старообрядництва його взаємостосунки із державою та Церквою не були сталими. Саме постійна зацікавленість з боку державних установ знайшла своє відображення у багатьох державних актах та документах. Включення останніх до “Полного собрания законов Российской империи” робить це фундаментальне зібрання невід’ємним джерелом з історії вивчення старообрядницької міграції.

Дослідження переселення старообрядців крізь призму “Полного собрания законов Российской империи” охоплює різноманітні документи: як за видом так і за походженням. Документи, що увійшли до трьох зібрань, датуються 1684–1913 роками. Зокрема, видання містить укази, доповідні, резолюції, інструкції серед яких іменні Імператорські, акти Сенату, Синоду, міністерств. Таке багатоманіття документів засвідчує постійний інтерес різних державних інститутів до питання міграції прихильників дореформеного православ’я та дає можливість говорити про особливості та напрямки цих процесів.

Умовно документи ПСЗ можна класифікувати наступним чином: такі, що підтверджують факт переселення старообрядців до певної місцевості та їх статус у цій місцевості, а також такі, в яких влада закликає до заселення старовірами певних територій та заохочує його. Якщо перший вид документів характерний для раннього періоду існування старообрядництва у другій половині XVII – на початку XVIII століття, то поява другого чітко простежується з середини XVIII століття. Саме на цей час припадає

* Старообрядництво – сукупність релігійних течій православної церкви, які виникли в результаті реформи патріарха Никона у другій половині XVII століття.

† Розкол – релігійно-суспільний рух у Росії XVII століття що призвів до виникнення старообрядництва. У дореволюційній та церковній літературі – назва старообрядництва як такого.

період, коли імперська влада активно послуговується старообрядцями у політиці заселення і освоєння новоприєднаних територій, використовуючи при цьому патріотичні настрої поширені серед старовірів. Акцентуємо увагу що міграційні процеси у старообрядців мали як добровільний так і примусовий характер. Добровільним можна вважати переселення яке здійснювали старообрядці самостійно, через постійні переслідування. Примусове – пов'язане із засланням у віддалені землі за рішенням держави, переважно на каторжні роботи.

Причини старообрядницької міграції можуть виступати окремою темою для дослідження. Не викликає сумніву, що всі вони пов'язані із гоніннями та навіть розправами, яких зазнали перші ревнителі давнього православ'я. Діяльність Церковних Собору 1666–1667 років завершилась прокляттям старовірів та анафемою накладеною на прихильників дореформеного чину, не лише тогочасних а і всіх майбутніх [7, с. 87]. Держава взяла на себе зобов'язання переслідувати та карати ревнителів старовини [8, с. 102–103]. Тривала подібна політика до середини XVIII століття, коли у відносинах із владою спостерігається певна лібералізація з боку останньої – їх перестали називати розкольникими та звільнили від подвійного оподаткування [9, с. 3–4]. Залишатися вірним своїм поглядам, та продовжувати жити в умовах постійного переслідування достатньо важко: “Будет кто явится еретик и раскольник... таких людей расспрашивать и пытатъ накрепко, и даватъ им меж себя очные ставки, и которые с пыток учнут в том стоятъ накрепко, а покорения святой церкви не принесут ... таких за такие вины ... сжечь...” [10, с. 647–650].

Міграція стає єдиним можливим засобом захисту та збереження власного життя та вірності ідейним поглядам. Але переселення у більш віддалені від влад регіони не гарантували захисту та спокійного життя старовірам. Проти релігійних інакомислячих спрямовували військові формування. Зокрема, у серпні 1688 року Донські козаки отримали похвальну грамоту за розгін старообрядців, які були зрівняні у статусі із злодіями. Після цих подій старовіри були змушені переселитись у степові райони поблизу річки Куми, неподалік Черкес [11, с. 942–944]. Пізніше подібні поселення старообрядців–втікачів приймали не лише ревнителів давнього православ'я, а і тих хто тікав від влади із власних спонукань. У зв'язку із такими втечами у 1716 році з'являється Указ яким втікачів з числа військових – солдат та драгунів, що переховувались у старообрядницьких поселеннях, направляти до Москви [12, с. 200].

Старообрядці цілими поселеннями залишали обжиті століттями місця та йшли на околиці держави, у непрохідні ліси де можна сховатись від царських урядовців та молитись за обрядами своїх батьків, що здавалися старовірами не сплундрованими церковною реформою патріарха Никона [13, с. 3–5]. Державні акти одночасно дають уявлення не лише про місце проживання, а і про особливості життя деяких старообрядців. Із резолюції від 8 лютого 1723 року про обкладання подвійними податком зазначено, що у Нижегородській губернії старообрядці проживали у лісах та келіях і підлягали перепису [14, с. 21].

Аналізуючи акти “ПСЗ”, варто зауважити, що вони містять значний масив документів присвячених переселенню старообрядців на українські землі та намагання московської влади повернути їх на батьківщину: “Велено беглых Великороссийских всякого народа людей из Малороссийских городов вывозить в Великороссийские города. В Стародубском уезде поселены слободы Великороссийского народа раскольники, и Комиссар пишет, что в иные слободы ехать опасно, дабы не разбежались за границу” [15, с. 149–150]. Міграція старообрядців на терени України не мала системного характеру. Так В. Мордвінцев виділяє шість етапів розселення старообрядців в Україні [16, с. 42–48]. Перші три не знайшли відображення у ПСЗ, так як охоплюють період до 1684 року. Найбільш висвітленими документально є останні два періоди, що датуються серединою – кінцем XVIII століття.

У 1715 році в українських землях нараховувалась значна частина російських старообрядців, зокрема актові джерела містять інформацію, що у Стародубському і Чернігівському полках, поблизу польського кордону, на землях гетьмана Скоропадського, поміщицьких та Києво–Печерської Лаври розташовувалось 16 слобод, у яких нараховувалось “розкольников” 377 дворів [17, с. 396–400].

Старообрядці завжди розглядали українські землі як важливий напрямком своєї міграції. Для них були створені достатньо м'які, порівняно з власне російськими територіями, умови. Зокрема, ще у 1716 році, Київський губернатор, князь Дмитро Голіцин, видав указ, щодо старообрядців які оселились на українських землях. Було встановлено “дабы оными раскольникам никто обиды не чинил и никакими делами их не ведал”. Про значне розповсюдження “розколу” свідчить і доповідь Сенату датована 1741 роком. Посилаючись на Верховну Таємну Раду гетьмана Данила Апостола та Генеральної старшини повідомлялося про значну кількість старообрядницьких слобод на землях Гетьманщини. Українська козацька старшина зазначає, що між місцевого православного населення таке марновірства не поширене [17, с. 396–400].

На українські землі спрямовували свої погляди і старовіри із розігнаного російською владою поселення Ветка*. Старообрядці, які не встигли покинути території, у 1735 році звертаються із проханням про поселення їх на проживання у Стародубському полку при описних слободах, поблизу містечка Городище, хоча першопочатково їх планувалось розіслати у внутрішні райони Росії та розселити по декілька осіб у монастирях [18, с. 45–47]. Щодо поселення Ветка, то у деяких документах воно згадується як Литовське, а живуть у ньому старообрядці польського походження. У цьому контексті повідомляється, що крім власне старообрядців тут проживають і євреї, що прийняли хрещення за старим церковним обрядом. Сенат визначає, що такі переселенці повертаючись до Росії у

* Ветка – поселення засноване старообрядцями наприкінці XVII століття після Стрілецького бунту та вигнання старообрядців зі Стародубщини, в той час – територія Речі Посполитої. Зараз Гомельська область Республіки Білорусь.

встановленні для поселення місця можуть прийматись без обмежень, як вільних людей [19, с. 932].

Особливістю міграції старообрядців на українські землі, був той факт що вони оселялись і на монастирських землях Києво-Печерської Лаври у Стародубському полку. У документах вони згадуються як такі, що місцевому населенню “чинять обиди і разорення”. Прихильники дореформеного православ’я заснували на землях Лаври свої слободи – Святська та Ордань, у яких старовіри проживали на 65 подвір’ях, що зафіксовано переписом. Надалі, Києво-Печерській Лаврі заборонили приймати та селити на своїх землях нових старообрядців, незалежно від того з яких територій вони прибули [17, с. 396–400].

Новим напрямком міграції старообрядців, що був ініційований владою у середині XVIII століття, стає заселення степових українських територій, зокрема – околиць фортеці Святої Єлисавети. Саме на цих землях для них були визначені та відведені місця для поселення [20, с. 371–373]. Особливі умови та можливості для ведення господарства які надавались їм в цьому регіоні сприяли швидкому розселенню старовірів [21, с. 79–80]. В актах того часу все частіше зустрічаються згадки про місце виходу мігрантів, їх соціальний статус та кількість. Такі дані дають можливість відстежувати пересування старообрядців у першій половині XVIII століття.

Подальше просування Російської імперії на південь та поступове заселення цих територій сприяло і розселенню старообрядців, проте – під контролем держави. Саме на українських теренах старообрядницька міграція перетворюється з хаотичного пересування на керований процес. Самі ж старообрядці опиняються заручниками власних патріотичних настроїв та бажання повернутись на батьківщину, що вдало використовуються імперською владою у власних цілях, прикрашених певними ідейними поступками для прихильників дореформеного православ’я. Іменним указом Катерини II від 13 серпня 1785 року для поселення старообрядців було визначено межі між Дніпром та Перекопом і дозволено здійснювати службу за старими книгами [22, с. 438–440].

Варто звернути увагу на політику офіційної влади з недопущення міграції старовірів за кордони держави. Для запобігання цьому явищу держава йшла на поступки у політиці щодо прикордонних розкольників – перш за все шляхом зменшення податкового тиску. Так у лютому 1716 року губернаторам було дано наказ провести опис розкольників, та покласти на них подвійний податок, окрім тих які живуть поблизу кордону [23, с. 96]. Подібні заходи спрямовувались на утримання старообрядців-переселенців у межах держави. Така політика була, перш за все, пов’язана з економічною зацікавленістю держави. Старообрядці крім сплати подвійного податку, запровадженого для них Петром I, за сповідання власної віри, завжди вирізнялись економічними можливостями та здатністю вести прибуткове господарство [24, с. 11]. Таким чином масова втеча старообрядців за кордон позбавляла державу значної статті доходів та надходжень до казни.

Протягом довгого часу переселення старообрядців було спрямоване до Сибіру – регіону, який виконував

функцію придушення інакомислення протягом всієї російської історії. Зауважимо, що для багатьох з них втеча та поселення у Сибіру було добровільним. Віддаленість регіону від влади та можливість “загубитись” створювали сприятливі умови для збереження власних традицій. Але найчастіше цей регіон використовувався для заслання на каторжні роботи. Необхідність у робочій силі викликана розбудовою держави спричинила зміну напрямків примусових переселень старообрядців. За часів активного будівництва, розгорнутого Петром I, старовірів відправляють не до Сибіру, а до Рогервіку (зараз – місто в Естонії на узбережжі Фінської затоки) для використання у будівельних роботах, заклавши тим самим новий напрямок міграції старообрядців у першій чверті XVIII століття [29, с. 782]. Проте подібні заходи не набувають систематичного характеру і надалі старообрядців продовжують засилати до Сибіру. Їх висилка до місцевих монастирів супроводжується обмеженням можливості спілкування з однодумцями [26, с. 45–47]. Тих же старообрядців, які оселялись у Сибірських лісах без контролю влади, намагалась примусити працювати на заводах та виробництві, приречуючи себе на добровільну каторгу. При цьому передбачалося створення таких умов для їх життя, за яких старовіри не мали змоги спілкуватись із православними, аби унеможливити перехід їх до “розколу”.

Як свідчать документи, переселення старообрядців до Сибіру продовжувалось протягом всього часу існування імперії. Так у 1908 році засвідчують переселення до Сибіру, закордонних старообрядців, що виявили бажання повернутися до Росії [27, с. 136], хоча тепер їх переселення супроводжувалось наданням певних пільг та підтримувалось державою з метою повернення своїх підданих [28, с. 993].

У доповідях та указах XVIII століття все частіше зустрічаємо інформацію про місцевість, з якої виходили старообрядці-переселенці. Так під 1735 роком міститься доповідь Сенату про бажання окремих старообрядців, що проживають в Новгородському уїзді та інших віддалених місцях переселитись на південь, в Україну. Старообрядці запевняли зберегти вірність державі на прикордонних територіях. Враховуючи власну зацікавленість, Російська влада іде на поступки, переслідуючи тепер власні інтереси. Держава “для преласканія их” надає їм право оселитись на українських землях, але таким чином щоб унеможливити їх перехід за кордон. Серед поселенців були старообрядці, що повертались з Польщі, для яких надавалась можливість оселитись поблизу Української лінії [29, с. 571–575]. Хоча документи часто згадують старовірів, що повернулись до Росії з Польщі, але в актах не збереглося будь-якої інформації про місце їх поселення у Польщі та про особливості і час їх появи там [30, с. 426–429]. Із документів “ПСЗ”, датованих 1761 роком про старообрядців, що опинились у Польщі відомо: “живущие прежде вышедшие из Польши многие раскольники там в Польше, под поляками, дома свои имеют и оброчные деньги полякам платят... оные раскольники там живут в 14 слободах, и те слободы расселены как превеликие города, где премногое число

из разных городов беглые богатые купцы” [31, с. 650–652].

Інша ситуація склалась із старообрядцями внутрішніх територій Російської імперії. Щодо них, в актах відображається не лише місце нового поселення старообрядців, місце їх попереднього проживання, а навіть їх соціальний статус та положення, зокрема на прикладі Архангелогородської губернії, Мізинського уїзду. Тут знаходилась значна кількість старообрядницьких скитів, в яких жили монахи та втікачі, що походили із знатних Московських, та інших міст, купецьких сімей [32, с. 985–986].

Зміна поглядів на старообрядництво, що відбулась за часів правління Катерини II призвела до відновлення міграції, яка розповсюдилась на нові території. Причиною став дозвіл старообрядцям, наданий у 1762 році. Проживаючи за кордонами Російської імперії отримали право повернутись та оселятись особливими слободами. При цьому їх не обмежували землями Сибіру чи Барабинського степу, а надавали незаселені та вигідні місцевості Вороніжської, Білгородської та Казанської губерній. Згідно даного указу, для подальшого поселення старовірів визначалися наступні місця: у Сибірській губернії, поблизу Тобольська, Барабинського степу, поблизу Усть-Кам'яногірської фортеці, Архангелогородській, Устюжській, Вятській провінціях. В Астраханській губернії, в Оренбурзькій губернії, в Білгородській губернії із визначенням місцевостей придатних для ведення промислу та життя [33, с. 129–132].

ПСЗ фіксує спрямованість міграції на Придунав'я. Без сумніву, їх поселення з'являються тут ще за часів турецького панування на цих землях у XVIII столітті: “многие раскольники великим числом людей ушед в Турецкую границу, живут там и поныне другим в пристанище служат” [34, с. 571–575]. Тут проживають старообрядці, які називають себе Липованами та Некрасівцями [35, с. 12]. Саме нащадки цих переселенців створюють ієрархію старообрядницької церкви – Білокриницьку [2, с. 281–282].

Окремі документи ПСЗ виступають джерелом не лише міграційних процесів на певних територіях а і розкривають історію окремих старообрядницьких толків. До таких можемо віднести так званих “Пилипон” (Філіповців)*, які залишили територію Росії та оселились у Польщі [36, с. 139]. Старообрядці цього ідейного спрямування заснували свої слободи у Могилівській губернії (Білицький повіт) [37, с. 1271], а також Ліфляндській, Курляндській, Віленській та Вітебській губерніях [38, с. 480–481], що підтверджується результатами ревізій. Вже у 1829 році для розкольників Ліфляндської та Вітебської губерній було відмінено примусове повернення на місця попереднього проживання та дозволено залишитись у цій місцевості [39, с. 12–14], а у 1838 році їм надали право виступати свідками у судах, що заборонялось Зводом Цивільних Законів, та свідчило про зміну становища старообрядців у регіоні [40, с. 142–143].

ПСЗ розкриває ще одну направленість старообрядницької міграції – Закавказзя. Прихильники

дониконівського православ'я у 1848 році отримують можливість приписатись у містах регіону [41, с. 351]. Наступного року старовірам, що добровільно переселились на ці території було надано пільги у сплаті податків, що сприяло збільшенню їх кількості на Закавказзі [42, с. 337]. Але надалі навіть такі заходи не втримали старовірів на цих територіях. Вони почали повертатись назад, у внутрішні райони імперії, незважаючи на офіційну заборону залишати території Закавказзя не православному населенню [43, с. 177].

Отже, ПСЗ містить у собі важливу інформацію щодо основних напрямків міграції старообрядців. Документи характеризують особливості політики влади, спрямованість переселень старообрядців, демонструють зміни у взаємостосунках держави і старообрядців та статусі останніх у державі. Нормативно-правові акти найвищого рівня яскраво ілюструють роль, яку виконували старообрядці-переселенці у державній політиці освоєння нових та віддалених від центру земель.

Список використаних джерел

1. Таранец С. Старообрядчество в Российской империи (конец XVII – начало XX века) [Текст]: [монография] / Сергей Таранец. Нац. акад. наук Украины, Ин-т истории Украины, Музей истории и культуры старообрядчества Украины. – К.: [б. и.], 2012. Т.1: Взаимоотношения старообрядческих сообществ с государством и официальной Церковью. – 2012. – 702 с.; Т.2: Старообрядчество в социокультурном контексте / [под ред. Г. В. Боряка]. – 2013. – 686 с.
2. Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв.: [монография] / А. А. Пригарин; [отв. ред. О. Б. Демин]. Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Ист. фак., Каф. археологии и этнологии Украины, Упр. по делам национальностей и религий Одес. облгосадминистрации. – Одесса; Измаил; Москва: Археодоксия, 2010. – 527 с.
3. Мордвінцев В. Політика російської імперії щодо старообрядців у першій половині XVIII ст. / В. Мордвінцев // Український богослов. – Історичний і теологічний щорічник. – К., 2003. – Вип.2. – С.254–266.
4. Зеньковский С. А. Русское старообрядчество: духовное движение семнадцатого века / С. А. Зеньковский. – М.: Церковь, 1995. – 528 с.
5. Смилянская Е. Б., Денисов Н. Г. Старообрядчество Бессарабии: книжность и певческая культура – М.: “Индрик”, 2007. – 432 с.
6. Гурьянова Н. С. Старообрядцы и творческое наследие Киевской митрополии [Текст] / Н. С. Гурьянова; отв. ред. Н. Н. Покровский; РАН. СО, Институт истории. – Новосибирск: Издательство СО РАН, 2007. – 379 с.
7. Погасий А. К. Церковные расколы в российском православии XIV – начала XX века / А. К. Погасий. – Казань: ИД МедДок, 2009. – 291 с.
8. Мельников Ф. Е. Краткая история древнеправославной (старообрядческой) Церкви / Ф. Е. Мельников. – Барнаул, 1999. – 299 с.
9. Собрание постановлений по части раскола. Т.1. Постановления министерства внутренних дел. Вып. 1–й. – Лондон: Trubner & Co., Paternoster Row, E. C., 1863. – Т.1.
10. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 1–е. – СПб., 1830. (Далі – ПСЗ. – Собрание 1–е). – Т.2. – №1102.
11. Там само. – №1310.
12. Там само. – Т.5. – №2996.
13. Ершова О. П. Старообрядчество и власть / О. П. Ершова. – М.: Уникум Центр, 1999. – 202 с.
14. ПСЗ. – Собрание 1–е. – Т.7. – №4162.
15. Там само. – Т.5. – №2889.
16. Мордвінцев В. Поява та розселення старообрядців в Україні / В. Мордвінцев // Етнічна історія народів Європи: Національні меншини. Етноархеологія. – №3. – Київ: Стилюс, 1999. – С.42–48.

* Філіповці – напрямок у старообрядництві, що виник серед безпопівців на початку XVIII століття.

17. ПСЗ. – Собрание 1-е. – Т.11. – №8365.
18. Там само. – Т.10. – №71472.
19. Там само. – Т.16. – №12260.
20. Там само. – Т.18. – №12996.
21. Там само. – Т.12. – №11683.
22. Там само. – Т.22. – №16239.
23. Там само. – Т.5. – №2991.
24. Миловидов В. Ф. Современное старообрядчество / В. Ф. Миловидов. – М.: Мысль, 1979. – 129 с.
25. ПСЗ. – Собрание 1-е. – Т.6. – №4109.
26. Там само. – Т.10. – №7172.
27. ПСЗ. – Собрание 2-е. – Т.28. – №30155.
28. Там само. – Т.28. – №31318.
29. ПСЗ. – Собрание 1-е. – Т.9. – №6802.
30. Там само. – Т.10. – №7521.
31. Там само. – Т.15. – №11205.
32. Там само. – Т.11. – №8845.
33. Там само. – Т.16. – №11725.
34. Там само. – Т.9. – №6802.
35. Федорова А. І. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / А. І. Федорова. – Одеса, 2005. – 22 с.
36. ПСЗ. – Собрание 1-е. – Т.29. – №22085.
37. Там само. – Т.30. – №23986.
38. ПСЗ. – Собрание 2-е. – Т.1. – №357.
39. Там само. – Т.4. – №2583.
40. Там само. – Т.13. – №11013.
41. Там само. – Т.23. – №22283.
42. Там само. – Т.24. – №23756.
43. Там само. – Т.40. – №41782.

References

1. Taranec S. Staroobryadchestvo v Rossijskoj imperii (konec XVII – nachalo XX veka) [Tekst]: [monografija] / Sergej Taranec. Nac. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, Muzej istorii i kul'tury staroobryadchestva Ukrainy. – K.: [b. i.], 2012. T.1: Vzaimootnoshenija staroobryadcheskich soobshhestv v gosudarstvom i oficial'noj Cerkov'ju. – 2012. – 702 s.; T.2: Staroobryadchestvo v sociokul'turnom kontekste / [pod red. G. V. Borjaka]. – 2013. – 686 s.
2. Prigarin A. A. Russkie staroobryadcy na Dunae: formirovanie jetnokonfessional'noj obshhnosti v konce XVIII – pervoj polovine XIX vv.: [monografija] / A. A. Prigarin; [otv. red. O. B. Demin]. Odes. nac. un-t im. I. I. Mechnikova, Ist. fak., Kaf. arheologii i jetnologii Ukrainy, Upr. po delam nacional'nostej i religij Odes. obl'gosadministracii. – Odessa; Izmail; Moskva: Arheodoksija, 2010. – 527 s.
3. Mordvincev V. Polityka rosijs'koi imperii' shhodo staroobryadcy u pershij polovyni XVIII st. / V. Mordvincev // Ukrai'ns'kyj bogoslov. – Istorychnyj i teologichnyj shhorichnyk. – K., 2003. – Vyp.2. – S.254–266.
4. Zen'kovskij S. A. Russkoe staroobryadchestvo: duhovnoe dvizhenie semnadcatogo veka / S. A. Zen'kovskij. – M.: Cerkov', 1995. – 528 s.
5. Smiljanskaja E. B., Denisov N. G. Staroobryadchestvo Bessarabii: knizhnost' i pevcheskaja kul'tura – M.: “Indrik”, 2007. – 432 s.
6. Gur'janova N. S. Staroobryadcy i tvorcheskoe nasledie Kievskoj mitropolii [Tekst] / N. S. Gur'janova; [otv. red. N. N. Pokrovskij; RAN. SO, Institut istorii. – Novosibirsk: Izdatel'stvo SO RAN, 2007. – 379 s.
7. Pogasij A. K. Cerkovnye raskoly v rossijskom pravoslavii XIV – nachala XX veka / A. K. Pogasij. – Kazan': ID MedDok, 2009. – 291 s.
8. Mel'nikov F. E. Kratkaja istorija drevnepravoslavnoj (staroobryadcheskoj) Cerkvi / F. E. Mel'nikov. – Barnaul, 1999. – 299 s.
9. Sovanie postanovlenij po chasti raskola. T.1. Postanovlenija ministerstva vnutrennih del. Vyp. 1–j. – London: Trubner & Co., Paternoster Row, E. C., 1863. – T.1.
10. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. – Sovanie 1-е. – SPb., 1830. (Dali – PSZ. – Sovanie 1-е). – Т.2. – №1102.
11. Там само. – №1310.
12. Там само. – Т.5. – №2996.
13. Ershova O. P. Staroobryadchestvo i vlast' / O. P. Ershova. – M.: Unikum Centr, 1999. – 202 s.

14. PSZ. – Sovanie 1-е. – Т.7. – №4162.
15. Там само. – Т.5. – №2889.
16. Mordvincev V. Pojava ta rozselennja staroobryadcy v Ukrai'ni / V. Mordvincev // Etnichna istorija narodiv Jevropy: Nacional'ni menshyny. Etnoarheologija. – №3. – Kyi'v: Stylos, 1999. – S.42–48.
17. PSZ. – Sovanie 1-е. – Т.11. – №8365.
18. Там само. – Т.10. – №71472.
19. Там само. – Т.16. – №12260.
20. Там само. – Т.18. – №12996.
21. Там само. – Т.12. – №11683.
22. Там само. – Т.22. – №16239.
23. Там само. – Т.5. – №2991.
24. Milovidov V. F. Sovremennoe staroobryadchestvo / V. F. Milovidov. – M.: Mysl', 1979. – 129 s.
25. PSZ. – Sovanie 1-е. – Т.6. – №4109.
26. Там само. – Т.10. – №7172.
27. PSZ. – Sovanie 2-е. – Т.28. – №30155.
28. Там само. – Т.28. – №31318.
29. PSZ. – Sovanie 1-е. – Т.9. – №6802.
30. Там само. – Т.10. – №7521.
31. Там само. – Т.15. – №11205.
32. Там само. – Т.11. – №8845.
33. Там само. – Т.16. – №11725.
34. Там само. – Т.9. – №6802.
35. Fedorova A. I. Staroobryadnye'ki obshhyny Pivdennoi' Bessarabii' u XIX – pershij polovyni XX st.: istoryko-konfesiynij aspekt: avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: spec. 07.00.01 “Istoriya Ukrai'ny” / A. I. Fedorova. – Odessa, 2005. – 22 s.
36. PSZ. – Sovanie 1-е. – Т.29. – №22085.
37. Там само. – Т.30. – №23986.
38. PSZ. – Sovanie 2-е. – Т.1. – №357.
39. Там само. – Т.4. – №2583.
40. Там само. – Т.13. – №11013.
41. Там само. – Т.23. – №22283.
42. Там само. – Т.24. – №23756.
43. Там само. – Т.40. – №41782.

Panarin O. E., postgraduate, Taras Shevchenko national university of Kyiv (Ukraine, Kyiv), o.panarin@ukr.net

“Complete Collection of Laws of the Russian Empire” as a source of studying the migration of Russian Old Believers

The article aims to analyze “Complete Collection of Laws of the Russian Empire” as the source for the study of migration of Russian Old Believers. Identify sources of information, set the main directions of resettlement of Old Believers using documents included in the collection. To characterize the policy for Old Believers and its reflection in migration processes and secured in public acts. Trace the change in the character of Old Believers movement focusing on the voluntary migration and forced relocation and used Old Believers by the government to populate the new lands.

Keywords: Old Believers, conservatives, migration, relocation, “Complete Collection of Laws of the Russian Empire”.

Панарин А. Е., аспирант, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), o.panarin@ukr.net

“Полное собрание законов Российской империи” как источник для исследования миграционных процессов российских старообрядцев

Целью статьи является проанализировать “Полное собрание законов Российской империи” как источник для исследования миграционных процессов российских старообрядцев. Определить информативность этого источника, проследить основные направления переселений старообрядцев с помощью документов, вошедших в собрание. Охарактеризовать политику по отношению к старообрядцам и ее отражение в миграционных процессах, которые зафиксированы государственными актами. Проследить изменение в характере переселений старообрядцев, акцентируя внимание на процессах добровольной миграции и принудительного переселения, а также использование государством старообрядцев в заселения необжитых и присоединенных территорий.

Ключевые слова: старообрядчество, староверы, миграция, переселение, “Полное собрание законов Российской империи”.

* * *